

על משפטי הנאצים ומשפטי קאפו – היסטוריה ודילמות

אליקים רובינשטיין

לזכר בני משפחתנו קרבנות השואה

השואה, שנות הבלהות שעברו על העם היהודי בין 1933 ל-1945, ובמיוחד בימי המלחמה העולמית השניה 1939-1945, ובהן הושמד שליש ממנו, היא לצערנו מבוע בלתי נדלה של סיפורים קשים ומכמירי לב. בעשורים האחרונים הדגש, מעבר לאמירה הכללית המצמררת על תכנית השמדתו של העם היהודי ושישה מיליוני קרבנות, הוא על סיפוריהם האישיים של הקרבנות, הממחישים את עצמת האסון; אבדן אמא ואבא, רעיה ובעל, ילדים ונכדים, בני משפחות מורחבות, שכנים, ובני עיירה. לא בכדי המוזיאונים העוסקים בשואה מדגישים כיום את הסיפור האישי; יש פנים לקרבנות כמות שיש להם שם. פן אחר של הפנים האינדיבידואליות הוא – להבדיל אלף הבדלות – פניהם של הרוצחים ומסייעיהם. חלק קטן מהם נשפטו בתקופה הראשונה שלאחר השואה, ולאורך שבעים שנים נמשך המאמץ להביא עוד מהם לדין. אנו מצויים היום בשלכת של מאמצי ההעמדה לדין, מדרך הטבע. הצעירים ביותר מפושעי השואה שעודם חיים, הם כיום בני תשעים ויותר. אכן, נוקפות השנים; ובעוד היית מצפה בהיגיון "רגיל", שעם הסתלקות האודים המוצלים מן האש תמעט ההתעניינות בשואה, המצב הוא הפוך: ככל שחולף הזמן ההתעניינות גוברת. יום הזיכרון לשואה ולגבורה זוכה לתהודה רבה בישראל; יום זכרון השואה הבינלאומי זוכה לציון במדינות רבות, הממשלה והכנסת עשו יותר מבעבר לרווחת השרידים, משלחות - של תלמידים, חיילים ואחרים - נוסעות לפולין לגאיות ההריגה; עבודות מחקר נכתבות; לא מעט סרטים ותכניות רדיו וטלוויזיה הנדרשים לנושאי השואה.

אומר משהו אישי: בן אני לניצול שואה. משפחת אבי – הוריו, אחיותיו ומשפחת אחותו נורו באוגוסט 1942 לקבר אחים עם כל בני עיירתם לנין בבלרוס (בין שתי המלחמות היתה בפולין) על ידי הנאצים ועוזריהם. דודי אחי אבי נפל בצבא האדום בפינלנד. משפחת רעייתי שולחה מורשה לטרבלינקה; ואנו כמובן רק טיפה נוגה בים הזוועה. אך נולדתי וגדלתי בארץ, ובביתנו לא דיברו על האבדן; לכך אשוב. אך בהיותי כבן 13-14, פתח משפט אייכמן בפניי ובפני חבריי צוהר אל עולם השואה, ומאז לא חדלתי להתעניין בו. ראש הממשלה יצחק שמיר, שהיתה לי הזכות לכהן

כמזכיר ממשלתו ושהוריו ואחיותיו נטבחו בשואה, היה מדבר על עמנו כגוף שמהלך כרות איברים ; לזכר הנספים אנו חבים הן את ההנצחה והן את ההעמדה לדין.

נודמן לי לפני למעלה משלושה עשורים להשתתף – כיועץ המשפטי למשרד החוץ וכציר בשגרירות ישראל בווינגטון – במו"מ עם שלטונות ארה"ב לענין ג'ון איוואן דמיאניוק, שקדם להסגרתו לישראל ולמשפטו. גם הייתי קשור במידת-מה במאמצים שלא צלחו להשיג את מעצרו של הרופא הסאדיסט יוזף מנגלה, שנתבררו כעקרים. ולבסוף, בעת כהונתי כיועץ משפטי לממשלה ביקשו עורכי דינה של פרופ' דבורה ליפשטדט, שנתבעה לדין בבריטניה על ידי מכחיש השואה דייוויד אירוונג, כי נשחרר למשפטה את רשימותיו של הצורר אדולף אייכמן, שנכתבו בהיותו במעצר, ובהנחיית ראש הממשלה דוד בן-גוריון והיועץ המשפטי לממשלה גדעון האוזנר נסגרו לעיון. אחר התייעצויות עם אישים שונים, ובהם אב בית הדין במשפט אייכמן השופט (ולימים נשיא בית המשפט העליון) משה לנדוי, איש התביעה (ולימים שופט בית המשפט העליון) גבריאל בך, פרופ' יהודה באואר וגנז המדינה פרופ' אביתר פריזל, החלטנו לשחרר את החומר לכל מאן דבעי. אמנם משפט באנגליה התברר כי אין צורך בו, שכן השופט קיבל את עמדת ליפשטדט. עוד יצוין, כשלעצמי סברתי, וסבורני גם כיום, כי היתה חשיבות עליונה בהעמדה לדין של פושעים נאצים ועוזריהם, וגם אם כיום הדברים נעשים קשים מיום ליום נוכח גילם המופלג. לחלוף הזמן והגיל צריך להינתן ביטוי בעונש, אם תהיה הרשעה, בשונה מעצם האפשרות להעמיד לדין מקום שישנן ראיות לכאורה. עוצמת הנושא הצדיקה ומצדיקה זאת, מטעמי צדק אינדיבידואלי וגם מטעמי חינוך, וכמסר לדורות הבאים.

הספרים שנסקור כאן אף הם מעידים על כך. הם עוסקים בפן מרתק ועצוב של הסיפור הטרגי הגדול: העמדתם לדין של פושעים נאצים, ופן בתוך פן - פרשת משפטי הקאפוס, אסירים יהודים שסייעו לנאצים בעבירות נגד אחיהם. הספר האחד Forgotten Trials of the Holocaust (New-York University Press, (2014)) עוסק במכלול משפטי הנאצים החל מימי מלחמת העולם השנייה ואילך ; זהו ספרם של שני פרופסורים מארה"ב, Michael J. Bazyler מאוניברסיטת Chapman, בעל מחקרי שואה קודמים, ושותפו Frank M. Tuerkenheimer מאוניברסיטת ויסקונסין.

הספר השני הוא ספרו של הפרשן המשפטי וחוקר השואה איתמר לוין, קאפו באלנבי, העמדת יהודים לדין בישראל באשמת סיוע לנאצים, יד יצחק בן-צבי ומורשת בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ' (תשע"ה-2015). המחבר התמחה בחקר השואה ; ספרו

(עם שלומית לן) על ועידת ואנזה הוא בסיס מעולה ללימוד התכנסות איומה זו ב-20.1.42, שבה ישבו בכירים מן הרייך הגרמני, בעלי תארים אקדמיים גבוהים ודרגות ממשל גבוהות, הרימו כוסיות וסעדו בנחת אל מול נוף מקסים של אגם מושלג, וגזרו למוות דינו של עם.

Forgotten trials of the Holocaust

אפתח בספר *Forgotten Trials of the Holocaust*, ואסקור בקצרה את המשפטים המתוארים בו. שמו של הספר מעיד על מגמת כותביו לתעד את הנשכח, את מה שלא נצרב בתודעה הציבורית. שני משפטי שואה, ככתוב בהקדמת הספר, הם נחלת תודעתם של רבים: משפטי נירנברג של הטריבונל הצבאי הבינלאומי כבית משפט משותף מטעם מעצמות הברית המנצחות במלחמה – ארה"ב, בריטניה, צרפת וברית המועצות; ומשפט אייכמן בירושלים ב-1961-1962. משפט נירנברג נערך סמוך לאחר המלחמה, ובו הועמדה לדין השורה הראשונה של ראשי המשטר הנאצי שבעלות הברית הניחו ידם עליהם; המשפט הסתיים בהטלת עונשי מוות, מאסרי עולם ומאסרים ארוכים, ושלושה זיכויים. משפט זה לא התמקד, מבחינת התביעה שבראשה עמד שופט בית המשפט העליון של ארה"ב רוברט ג'קסון, בשואת העם היהודי, אלא במארג פשעי המלחמה הנאציים בכלל, אך הוא הפך לשם דבר. משפט אייכמן - מדינת ישראל הצליחה ללכוד ב-1960, במבצע של המוסד בארגנטינה, את אדולף אייכמן, שחרף דרגתו הנמוכה יחסית היה דמות מפתח בהשמדת היהודים; הוא הועמד לדין בירושלים, והמשפט קיבל פרסום גדול. לא זה המקום להאריך דברים על המשפט שנערך בפני הרכב מיוחד של בית המשפט המחוזי בירושלים (שופט בית המשפט העליון משה לנדוי והשופטים ד"ר בנימין הלוי ויצחק רוה). אייכמן הורשע ונדון למוות בדצמבר 1961, והדבר אושר בערעור בבית המשפט העליון במאי 1962. ב-31.5.1962 נתלה אייכמן. נשיא המדינה יצחק בן-צבי דחה בקשת חנינה שהגיש במלים הלכותיות מסיפור אגג בשמואל א' (ט"ו, ל"ג) "כאשר שכלה נשים חרבך כן-תשכל מנשים אמך". בישראל נערך לימים גם משפט דמיאניוק שהוסגר מארה"ב כשומר בטרבלינקה, הורשע ונדון למוות בבית המשפט המחוזי ב-1988, וזוכה בסופו של דבר מחמת הספק בבית המשפט העליון, אך שב ונשפט בגרמניה כעבור שנים, נדון לחמש שנות מאסר על סיוע לרצח בסוביבור, ומת בטרם נדון ערעורו.

אך בנוסף לאלה היו עוד לא מעט משפטים באיזורי הכיבוש השונים של בעלות הברית, המתועדים בין היתר באנציקלופדיה של השואה (1990). באיזור הכיבוש של ארה"ב בגרמניה נערכו עד 1948 משפטים כנגד רופאים, משפטנים, מפקדי מחנות, תעשיינים ואנשי פיקוד נאצים בכירים. באיזור הבריטי נערך משפטו של סגל מחנה ברגן בלזן. בשנות השישים נשפטו בגרמניה עצמה מפקדים מאושוויץ בהשתדלות התובע היהודי פריץ באואר. כן נערכו משפטי פושעי מלחמה בהונגריה, בנורבגיה ובפולין. לא מעט מן המורשעים שנדונו לתקופות מאסר ארוכות נחוננו לימים, ועונשיהם "התמססו". הספר שלפנינו מתעד סדרה ארוכה של משפטים, אשר ראשיתם בעיצומה של מלחמת העולם ואחריתם בסוף שנות התשעים למאה העשרים, וישנן גם התרחשויות עד ימינו אלה. עדין מתקיימים משפטי נאצים, ולכך נשוב בסיפת הדברים; והויכוח כיום הוא מסוג אחר, קרי, האפשרות לעשיית צדק בחלוף למעלה משבעים שנה מתום המלחמה והשואה.

בהקדמת הספר מתארים המחברים את הדילמות העובדתיות והמשפטיות שעמדו לפני מנהלי משפט נירנברג – שכאמור, לא התמקד בשואת היהודים, ולמשל התובע, השופט ג'קסון ועוזרו גנרל טלפורד טיילור לא ידעו עד הגיעם לנירנברג על השמדתם ההמונית של היהודים, והמונח המקורי החשוב ג'נוסייד שטבע ב-1944 רפאל למקין, המלומד היהודי-פולני-אמריקאי, טרם חדר לתודעה. יתר על כן, הנאשמים במשפט נירנברג (הראשון) לא היו בהכרח אחראים אישית לשואה במובן המעשי – אף כי אציין כאן כי אני סבור שהגדרה זו היא הטובה ביותר – ומכל מקום בסופו של דבר גם במשפט נירנברג הועלה במידה מסוימת נושא השמדת היהודים.

המשפטים המתועדים בספר, עשרה במספר, המשתרעים על פני כיוכל שנים, מעוררים שאלות של מדיניות ההעמדה לדין, משפט בינלאומי ומשפט פנימי. המחברים תוהים, הניתן היה כל עיקר לצפות לצדק במקרים כאלה לעומת עוצמת הפשעים, שהרי לרוצחי מאות ואלפים אפילו דין מוות אינו מספק, אין דרך להעניש את כל הרוצחים, והעונש אינו הולם את אופי הפשע הנורא. כאמור, כשלעצמי סבורני ובמפגיע כי היה מקום להעמדה לדין. הספר מטעים את הצד הפרוצדורלי של הדרך בה נוהלו המשפטים.

משפט חרקוב - 1943

המשפטים שבספר כוללים מפקדי מחנות, שומרים וגם קאפוס (שומרים מבין האסירים). כל פרק כולל סקירת רקע בהירה ומועילה של הפשעים שעליהם הובאו הנאשמים לדין. ראשון נסקר משפט חרקוב ב-1943, שנערך בעיר חרקוב שבאוקראינה כנגד שלושה נאצים ומשתף פעולה רוסי. כמות שמציינים המחברים, הגם שהקרבות היו כמעט כולם יהודים, המלה יהודי לא נזכרה. המשפט נדרש לרוצחים שפעלו בשיטה אשר נהגה ב-1941-1942 בשטחים שנכבשו לאחר מבצע ברברוסה, הפלישה הנאצית לברית המועצות ביוני 1941, קרי, ירי הנרצחים לבורות שנחפרו סביב עריהם ועיירותיהם. בחרקוב אירע הרצח בדצמבר 1941, והמשפט בדצמבר 1943 נערך בדלתיים פתוחות לתקשורת. אחד הכתבים, האמריקאי אדמונד סטיבנס, בעל ותק בברית המועצות, אמר כי המשפטים הזכירו את משפטי הבגידה הנודעים בברית המועצות בשנות השלושים. הנאשמים לא היו דמויות מרכזיות, אך לממשל הסובייטי היה ענין בהם; טענת ההגנה היתה – כמתבקש כנראה – מילוי פקודות; ההגנה לא ביקשה איפוא זיכוי, אלא כי לא יוטל עונש מוות; אך כל הנאשמים נדונו למוות והוצאו להורג למחרת גזר הדין בתליה בכיכר העיר. כדברי המחברים, המשפט כוון לשלושה קהלים – הסובייטי הפנימי, הבינלאומי והגרמני, לכל קהל מטעמים שונים. הקרבנות, אף שהיו רובם ככולם יהודים, תוארו כאזרחים סובייטים (עמ' 36-37), וניתנו לכך הסברים לשוניים כגון "איננו מבדילים בין מתים". נזכור, במשקפי ממשלת ברית המועצות דאז, כי בין המעורבים ברצח היו סובייטים, וכן כי סטאלין היה אנטישמי. לדעת המחברים, אף שהיה במשפט רכיב של ראוה, לא בהכרח היה בלתי הוגן, שכן נשמרה פרוצדורה משפטית – והנאשמים אכן היו אשמים. אוסיף הערה אישית: ב-1990 ביקרתי לראשונה בעיירת אבי בבלרוס, תוך "הרפתקנות" מסוימת בעידן הדמדומים של ברית המועצות, ושם נתברר לי כי על קבר האחים הונח שלט שדיבר באזרחים סובייטיים מן הגטו, וגם על המילה גטו עצמה היה ויכוח – כפי שמסר לנו ולדימיר בויארין, המורה המקומי שטיפל בהנצחה בהתנדבות. בביקורי הבא ב-2015, למדתי כי חל שינוי בהנצחה.

משפט פייר לאוואל בצרפת

פייר לאוואל היה ראש ממשלת צרפת של ממשל וישי, והועמד לדין בעבירות קשר נגד בטחון המדינה ושיתוף פעולה עם האויב, ועל אחריותו במשלוח 75,000 יהודים מצרפת למחנות המוות בפולין - בעוד הוא טען שהציל את מרבית יהודי צרפת. הפרק מתאר את עלייתו של לאוואל, יליד 1883, משפטן שפעל כפוליטיקאי משנות העשרים של המאה העשרים, במעלות הממשל הצרפתי; הוא אהד מקדמת דנא את

הקשר עם גרמניה. בימי משטר וישי היה תחילה סגן ראש ממשלה. במחצית השנייה של 1940 היה לראש ממשלה במשך כשנתיים עד לאפריל 1942, בימי נשיאותו של המרשל פיליפ פטן. הוא נענה להוראות הגרמנים לגירוש יהודים, בדגש על יהודים שלא היו אזרחי צרפת, תוך מתן יחס שונה במידה מסוימת ליהודים אזרחי צרפת. לאחר שחרור צרפת בידי בעלות הברית נעצר לאוואל בנסיונו לברוח והועמד לדין, כמות שהועמד המרשל פטן לדין לפניו. על פטן נגזר דין מוות שהומר למאסר עולם והוא מת בכלא ב-1951, בן 95. משפטו של לאוואל, לדעת המחברים, לא נוהל על פי הפרוצדורה כהלכתה והסדר הדיוני היה פגום, עורכי דינו לא קיבלו את כל החומר הרלבנטי, ולאואל התלונן על כך; במידה רבה ייצג את עצמו, תוך שנקט – כאמור – קו הגנה לפיו הציל את יהודי צרפת. המשפט נמשך בין 4 ל-9 באוקטובר 1945 ובסופו הורשע, וביום 15 באוקטובר הוצא להורג, לא לפני שניסה להתאבד. לטענת המחברים, לאוואל ביצע את הפשעים שיוחסו לו, אך הם מבקרים מאד את הדרך שבה נוהל משפטו, ולטעמם לא היה זה משפט הוגן כראוי.

משפט דכאו באיזור הכיבוש הגרמני

מחנה הריכוז דכאו, שוחרר ב-29 באפריל 1945, ומיד הוחל באישום הסגל הנאצי בו; נערכו משפטים רבים בתוך שלוש שנים. יוזכר, כי היהודים בדכאו זכו ליחס הגרוע ביותר ושיעור המוות בתוכם היה גדול מכל קבוצה אחרת. המחברים מתארים את משפט סגל דכאו שנוהל בנובמבר-דצמבר 1945, במקביל למשפטי נירנברג. מנהלי מכונת הרצח נשפטו בפני חבר שופטים, תובעים וסנגורים מצבא ארה"ב; הועמדו לדין 40 נאשמים (קורותיהם של אחדים מתוארות במפורט). 34 נדונו למוות, ועונשי שמונה הומרו במאסר. מי שלא הוצא להורג, שוחרר עד 1955. בית המשפט, התביעה והסנגוריה השתדלו לעשות מלאכתם כדין, אך משכו הקצר של המשפט, כמעט משפט בזק, יצר גם פגמים פרוצדורליים.

משפט אמון גת (Göth)

אמון גת היה מפקד מחנה פלאשוב ליד קרקוב, מחנה ששמו קשור ברשימת שינדלר. משפטו נערך בקיץ 1946 בפני בית משפט פולני מיוחד, ה-National Supreme Tribunal שפעל שנתיים. היה זה אחד משבעה משפטים שנערכו שם, במקביל למשפט נירנברג. לדברי המחברים נעשה שם לראשונה השימוש בביטוי ג'נוסייד שטבע למקין כאמור. גות, יליד וינה ונאצי מנעוריו, הגיע לפלאשוב ב-1943 לאחר שמילא מספר

תפקידים ב-SS, והוטל עליו להשלים את בניית המחנה, שנעשה למחנה ריכוז ב-11.1.44. גות היה אחראי לגירושם של אלפים רבים לאושוויץ מקרקוב, מטרנוב ועוד. במחנה פלאשוב עצמו, כדברי אחת האסירות שעבדה במשק ביתו, נהג כמטורף בצוותו על הרג אנשים, וגם משם שולחו לאושוויץ בפקודתו. "מן הצד" עשה לכיסו וצבר מרכוש האסירים, כולל זהב שיניים. הוא פוטר מתפקידו בגלל שחיתות והואשם על ידי המשטר הנאצי בספטמבר 1944, יחד עם יהודי (וילק חילוביץ) שסייע לו בעשיית הונו. אך משפטו לא הסתיים, ובפברואר 1945 נעצר על ידי האמריקאים והועבר לידי הפולנים לשפיטה בטריבונל שהוקם, שכלל גם יהודים באופן בולט. המשפטים שנוהלו היו, במובן ההליך, דומים למשפט נירנברג. הספר מתאר בהרחבה את המשפט, שבכתב האישום בו, בשונה ממשפט נירנברג, הובלטו הפשעים כלפי יהודים. היו קרוב ל-70 עדים, רובם אסירים לשעבר; גות עצמו ניסה למזער את מעשיו וטען כי נהרגו בפקודו אנשים רק כשהיו בידם חומרי נפץ, וכי לא הרג בעצמו אנשים. הוא נדון למוות והוצא להורג ב-13.9.46.

משפטי הנשים ממחנה ראונסבריק (Ravensbrück) בהמבורג

צבא הכיבוש הבריטי ניהל בהמבורג משפטים נגד סגל מחנה ראונסבריק, שהיה ברובו הגדול מחנה נשים, והמשפט הבליט את תפקיד הנשים – 21 מ-38 הנאשמים – בפשעי הנאצים, וכן את פשעי הסגל הרפואי במחנה. המחנה הוקם עוד בראשית המלחמה, ולאורך שש שנות קיומו נאסרו בו נשים רבות, כ-40% סלאביות, כ-20% יהודיות, וכ-5% צועניות. המחברים מצטטים את המלומדת רושל סידל (Saidel), שחקרה את נושא הנשים היהודיות בו, אשר קראה למחנה גהינום מיוחד לנשים. הפרק נדרש לפשעיהם של הנאשמות והנאשמים, שכולם הורשעו, ומהם נדונו למוות ארבע נשים וארבעה רופאים. המחברים שואלים עצמם אם נעשה צדק, ותשובתם הכללית היא חיובית, למעט העובדה שסבורים הם כי לגבי הקאפוס שם – ולנושא הקאפוס נידרש בנפרד – היה מקום להביא בחשבון את מעמדם כאסירים (אמנם יש מהם שגזר דינם הומתק). יש, עם זאת, הרואים בביקורת את גזרי הדין המקלים לחלק מן הנאשמים; אחת המבקרות היא אחייניתו של נשיא צרפת גנרל שרל דה-גול, אסירה, שסברה כי מכיני המשפט הבריטים כשלו בהערכת הברוטליות במחנה.

משפט ה-Einsatzgruppen – בנירנברג – שאלת הציות לפקודות

שאלת הציות לפקודות עלתה במשפט נגד אנשי יחידות הרצח הגרמניות שביצעו את הרג היהודים בירי לתוך בורות באזורי הכיבוש – היו אלה ארבע קבוצות של יחידות, בכל אחת בין 500 ל-800 אנשים, אשר עליהן הוטלה המשימה לרצוח בולשביקים, יהודים וצוענים, ובסך הכל הרגו למעלה ממיליון אנשים. המשפטים נוהלו על ידי ממשלת ארה"ב ב-1947; התובע הראשי היה משפטן אמריקאי צעיר יליד טרנסילבניה, בנג'מין פרנץ (Ferencz), חייל משוחרר, שעליו הוטלה משימת התביעה על ידי גנרל טלפורד טיילור. נשפטו 24 נאשמים שפעלו בעיקר במדינות הבלטיות, בבלרוס, ברוסיה המרכזית ובאוקראינה. השופטים היו אמריקאים – אחד מהם, השופט הראשי מייקל מוסמנו (Mosmanno), שופט מפנסילבניה, העיד לימים במשפט אייכמן; במלחמת העולם שירת כקצין בכיר בצי ארה"ב. הנאשם הראשי היה גנרל ה-SS אוטו אולנדורף (Ohlendorf). כרקע מופיעה עדות מזעזעת ממשפט אייכמן של גב' רבקה יוסלבסקה, שמשפחתה נורתה לקבר אחים בעיירה פובוסט בפלך פינסק; זו היתה השיטה, כאמור, ושיטה אחרת היתה המתת אנשים בגז במשאיות. מתוארים גם מאמצי ההגנה של הנאשמים, הן במישור הפרטני ("כתב האישום מגזים"), הן במישור הקונספטואלי, בטענה שכך נהגו גם בעלות הברית, ושהאזרחים שנהרגו היו אויבי הרייך הגרמני, והרייך התגונן כנגדם. כמובן הועלתה ההגנה של ציות לפקודות, אף שהוכח כי מי שלא רצה לעסוק ברצח יכול היה להימנע מכך. המשפט נסתיים בהרשעה ובגזרי דין מוות למרבית הנאשמים, ולאחרים שנות מאסר רבות. המחברים דנים בשאלה מדוע לא כל הנאשמים שהורשעו ברצח נידונו למוות, וכמסתבר מי שהודה שגה בכך, שכן עונש המוות הוטל על המודים; ולבסוף, לא זו בלבד שרק ארבעה מ-14 הנדונים למוות הוצאו להורג, אלא שהאחרים שוחררו בתוך עשור לאחר שנחוננו מסיבות פוליטיות. מסקנת המחברים: משפט זה מחבר בין המשפט לפוליטיקה – בעוד ב-1945 היתה כוונה להעמיד בצורה מובהקת לדין את פושעי הרייך השלישי, הנה כתום חמש שנים השתנה הנוף הפוליטי, והמשפט נכנע לצרכים פוליטיים; התובע בנג'מין פרנץ מחה על החנינות במכתב חריף לטיילור, בדצמבר 1951.

משפטי הקאפוס בישראל

כותרת המשנה של פרק זה היא היש במשפט מקום לאיזור האפור? לא אאריך בו, שכן הנושא נדון בהרחבה בספר השני הנסקר כאן; אומר רק, כי בפרק זה, דומני היחיד בספר, נחלקו דעות המחברים, והוא נכתב על ידי אחד מהם בלבד, בזילר, תוך אי הסכמה של האחר, טורקנהיימר. כותב הפרק פרופ' בזילר סבור, כי לא היה מקום למשפטי הקאפו. הוא מתאר כתחליף מעין "משפט קהילתי" שהתנהל בניו יורק בפני

בית דין רבני בחסות הקונגרס היהודי האמריקני ב-1950. לשיטתו לא היה מקום להחלת חוקי מדינה "רגילה" בנסיבות מחנות הריכוז. הוא מצטט את אלי ויזל – אשר נפרד מאתנו לאחרונה – שאמר ב-1987 "הקאפוס היו קרבנות. הם נבחרו על ידי אויביהם. נכון שהיו מהם אכזריים מאוד מאוד, אך גם הם פעלו כמכשירים ביד האויב". בזילר אף מצטט את בן פֶּרְנֶץ, התובע האמריקאי, האומר כי במקום "בו רצח היה (שכיח) כמו אכילה, הניתן ליישם את ערכיו ואמות מידותיו של עולם הציביליזציה...?". הפרק מסתיים בהערה מסתייגת של המחבר השני, טורקנהיימר, המשקפת –בכל הכבוד – גם את דעתי, ולפיו "העובדה היא שחרף אימת המחנות היו קאפוס שעשו רק את המינימום בעוד אחרים פעלו בברוטליות ואכזריות מעבר לנדרש. כך, גם בסביבה האיומה של המחנות יכלו קאפוס לבחור, ואלה שבחרו בברוטלי אינם צריכים להימלט מעונש רק מפני שהיו יהודים או עצורי מחנות ריכוז. אין פירוש הדבר שעונשם צריך להיות כמו של שומר SS שעשה אותו דבר עצמו. מעמדם כקאפוס צריך להיות נסיבה מקלה במובן של העונש, אך לא ניקום מאכזריות מופרזת ומיותרת". זו כאמור גם השקפתי. גם במשקפי "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו" (חלילה), אין פטור מאחריות פלילית, אלא יש מקום להתחשבות בענישה. קאפו שהתאכזר באופן מובהק, מעל ומעבר לחובה הנוראה שהטילו עליו הצוררים, אינו צריך לטעמי להסתתר מאחורי טענה זו. במשפט הפלילי מוכרח הגנת הכורח (סעיף 34"ב לחוק העונשין, תשל"ז-1977); הפטור מאחריות פלילית ניתן אם עשה אדם מעשה שנצטוו לעשותו באיום שנשקפת הימנו סכנה ממשית של פגיעה בחיים. האם זה היה מצב הקאפוס? במרבית המקרים - ספק.

משפטי אושוויץ בפרנקפורט – שפיטת גרמנים על ידי גרמנים לפי חוקי גרמניה

פרק זה מתאר משפט שכבר הזכרנו, שנערך בפרנקפורט ב-1963-1965 כנגד עשרים ושניים נאשמים מסגל מחנה ההשמדה אושוויץ. למשפט פרנקפורט היו אחראים שניים, הרמן Langbein, אסיר פוליטי לא יהודי באושוויץ, מזכיר ועדת אושוויץ הבינלאומית, שאספה מידע, ופריץ באואר, התובע הכללי של מדינה הסה, יהודי ולשעבר פליט בשבדיה, שעמד מאחורי המשפט. מתואר הרקע הנורמטיבי בחוק הגרמני, שחייב בדיקת מניעיהם של מבצעי הפשעים; המשפט נתבסס על דו"ח חקירה של שופט חוקר, שריאין במשך חמש שנים מאות עדים. הנאשם המרכזי היה סגן מפקד אושוויץ רוברט מולקה. העונשים לאחר ההרשעה היו מאסרים, מהם מאסרי עולם ומהם מאסרים אחרים. המחברים מבקרים הרשעת בכירים באושוויץ כמסייעים בלבד ולא

כרוצחים; הפרק מסתיים באכזבתם המוצדקת של העדים על העונשים הקלים, ועל שחרור מפעילי מכונת המוות.

משפט פיודור פדורנקו (Fedorenko) בפלורידה

ממשלת ארה"ב, באמצעות המשרד לחקירות מיוחדות OSI - Office of Special Investigations, במשרד המשפטים, שעסקה העמדה לדין של נאצים, ביקשה לגרש מארצות הברית מי שהשתתפו בשואה; כ-100 גורשו ועוד כ-200 נמנעה כניסתם לארה"ב. תהליך הגירוש ראשיתו בשלילת האזרחות שהושגה שלא כדין, והמשכו בגירוש עצמו. פדורנקו היה אוקראיני שהחל כחייל רוסי, אך משנשבה הפך שומר בטרבלינקה ולימים הגיע לארה"ב. הגנתו התבססה על טענת אי ידיעה. השופט בערכאה הראשונה בפלורידה (Roettger) דחה את בקשת שלילת האזרחות מטעם ממשלת ארה"ב, בנימוק כי פדורנקו נאלץ למלא את תפקידו. ואולם, בית המשפט לערעורים הפך את ההחלטה. ובית המשפט העליון של ארה"ב אישר גישה זו. הוא הוסגר לברית המועצות - לפי בחירתו - נשפט על ידי הסובייטים והוצא להורג ביולי 1987. המחברים אינם רואים זאת כנוגד את חוש הצדק.

משפט אנתוני סונויוק (Sawoniuk) בלונדון

המשפט המתואר האחרון נערך ב-1992 בלונדון לפי The War Crimes Act, 1991. הנאשם היה אנתוני סונויוק מן העיירה דומצ'בו, שהצטרף לכוח משטרת העזר של הנאצים בעיירתו, והשתתף ברצח יהודים. בקשתו לעיכוב הליכים נדחתה. לאחר שמיעת ראיות נמצא אשם – במשפט מושבעים; אמנם חלק מפרטי האישום נמחק מחוסר ראיות, הוא הורשע ברצח יהודים, ונדון למאסר עולם כפול. ערעורו נדחה, והוא מת במאסרו אחרי שש וחצי שנים. יצוין, כי יחידת החקירות לפשעי מלחמה פוזרה לאחר משפט סונויוק, ולמעשה אין שימוש בחוק פשעי המלחמה. מסקנת המחברים היא, כי ככלל יש צורך בעשיית משפט במהירות עם פושעי מלחמה, נוכח הקושי המתעצם בהעמדתם לדין של נאשמים בגיל מבוגר; דבר זה הוא כמובן בבחינת פשיטא.

סיכומו של הספר

המחברים סבורים כי משפטי הנאצים נשכחו, וגם לא היו נושא למחקר אקדמי ולהתעניינות, הגם שאף לא אחד מן הנאשמים הכחיש את העובדות הבסיסיות גם

כשהיה בסכנת עונש מוות או מאסר ארוך. למשל, הגנתו של אייכמן היתה שידע את הנעשה, אך ציית לפקודות. מוטעמת גם האנטישמיות שביסוד מעשי הרצח ההמוניים. המחברים מדגישים את הקשיים בהבאת ראיות; חשיבותה של הסניגוריה; איכות השפיטה; הקושי שבחלוף השנים, כדוגמה – כגורם במשפט דמיאניוק בגרמניה, שבו מת הנאשם בעת הליך הערעור. לדעת המחברים יש להמשיך במשפטים נגד פושעים נאצים, בדומה למאמצים אחרים של העמדה לדין של פושעי מלחמה בעולם, במערכת משפט בינלאומית הדנה כיום בפשעי מלחמה.

במה בעיניי חשיבותו של הספר? ראשית, בהפניית תשומת הלב לכך שפשעי הנאצים היו נושאי כתבי אישום פליליים; והתחושה המקובצת היא, כי היה מקום למשפטים אלה. עוצמת הספר אינה בחידוש, אלא באיסוף החומר ובהצגתו, ובהמחשת האפקט הקבוצתי ההיסטורי של כלל המשפטים; ריכוז הדוגמאות, שאינן כמובן ממצות, של משפטי הנאצים לאורך כיוכל שנים, ולצידן הערכות באשר לטיב ההליכים. בן פרנץ, התובע שכבר הזכרנוהו, התראיין בזקנתו המופלגת, בסתיו 2015 (Ending "War as Instrument", ל-Global Brief, וציין כי לדעתו, "הקונספט של הבאה לדין, לפחות של הפושעים העיקריים כדי להראות לעולם שיש מעשים אסורים – הוא חשוב ביותר. הצעד החשוב קדימה במשפטי נירנברג היה גינויה של מלחמת תוקפנות כפשע הבינלאומי העליון – שכן כל שאר הפשעים מבוצעים בתוך מלחמה". עשרת המשפטים המתוארים בספר נלמד, כי הנושא העיקר על מצפון בינלאומי קולקטיבי ומצפונים לאומיים שונים, וגם אם לחלק מן המשפטים היו מניעים מעורבים - התוצאה המצטברת חשובה.

"קאפו באלנבי"

הזכרנו את נושא הקאפוס בסקירת הספר הראשון. אכן, פרשת משפטי הקאפו נושאת אופי מיוחד; היא נדרשת לשאלת העמדתם לדין של מי שנקלעו בעצמם למערבולת השואה, אך גילו לעתים אכזריות כלפי בני עמם, אסירים אחרים, לתועלתם שלהם; והדבר נוגע גם לאנשי משטרה יהודית בגטו. האם היה מקום להעמידם לדין? או שמא יש לקרוא עליהם את דברי חכמים, מפי התנא הלל הזקן, "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" (משנה אבות, ב', ד')? לעניות דעתי היה מקום למשפטי הקאפו, בדרך המכובדת המשפטית, ההוגנת כלפי כולי עלמא, שבה נוהלו בישראל.

נושא הקאפו, קרי, מי שהיה בעצמו קרבן לרדיפות הנאצים ונכלא, אך קיבל תפקיד של אחראי לקבוצת אסירים אחרים, הוא מן הנושאים הכאובים של תקופת השואה. עסקינן לכאורה באנשים מן הישוב, שבנסיבות הקשות הפכו במקרים מסוימים ל"רוכבי אופניים", קרי כפפו גבם לנאצים שמעליהם ורמסו את האסירים היהודים כפיניהם, או – כשמדובר במשטרה היהודית בערים ובעיירות – פגעו במי שהיו נתונים למרותם. לא כל קאפו ושוטר יהודי היה כזה, כמובן; אך לא בכדי מתלווה בבירור לשם "קאפו" משמעות שאינה חיובית, של מי שמנצל כוח היררכי ופיזי עדיף על הזולת כדי להתעמר בו, באחיך היהודי. קשה שלא להיזכר בספרו של פרימו לוי הזהו אדם, בו הוא מתאר כיצד הולך האסיר באושוויץ עם הקאפו שלו, ובעברם ליד צינור משומן מתלכלכות ידיו של הקאפו. כיצד הוא מנקה אותן? בחולצתו העלובה של האסיר, שהאסיר לובשה על גופו; וכמובן אין זו ההתעמרות הקשה ביותר, יש קשות ממנה בהרבה – נטילת חיים. האסיר הוא תת אדם, גם בעיני הקאפו, שהוא עצמו תת אדם בעיני הנאצים – האדונים השולטים. הסופר קצטניק – יחיאל דינור – בעדותו הבלתי נשכחת במשפט אייכמן, עדות של שתי דקות שבסופה נפל כאחוז התקף אפילפטי, דיבר על אושוויץ כעל פלנטה אחרת. אבל בפלנטה האחרת היו סוגים שונים של בני אדם: עליונים – הגרמנים, תת עליונים – עוזריהם מעמים שונים, ולא בכדי נקרא החוק הישראלי העוסק בכך חוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י-1950; וגם תחתונים – אותם מסכנים עלובי נפש, אחינו, שמעליהם נוצרה שכבה של יהודים שחלקם היו לפושעים, כפי שמתאר המחבר לוי: פרופ' ישראל גוטמן, עורך האנציקלופדיה של השואה ושריד השואה, כתב כחבר קיבוץ צעיר בלהבות הבשן ב-1954 בעיתון "על המשמר", בגדרי ביקורת על מחזה של נתן שחם: "בנתיב היסורים של מיידנק ואושוויץ הכרתי קאפּו(ס) יהודים. ראיתי אותם במלאכתם הבזויה של חיות טורפות ושנואות על הכל; אכולים סדיזם, משוחררים מכל מעצורים, היוו כלי שרת צייתיני ביד המרצחים. לא נוכל למצוא שום מניע חברתי או ציבורי שאילץ אותם לקבל את התפקיד. לעיניהם עמד רק הרצון השפל להבטיח להם חיי שעה ולהשתעשע באשליה של שלטון הקנויה במחיר חייהם של אחרים". את הערך "קאפו" באנציקלופדיה של השואה (תש"ן-1990, כרך ה', 1066) כתב העורך הראשי פרופ' ישראל גוטמן, עתה בכובעו האקדמי, וריכך מעט – רק מעט – את עמדתו. הוא ציין כי "קאפו", באיטלקית "ראש", הוא ראש יחידת עבודה (Kommando) בין האסירים: השם משמש לעתים לציון משתף פעולה עם הנאצים, אך ביסודו היה זה מי שמונה לודא שהאסירים ימלאו מכסות עבודה, וכדבריו "במציאות שבה לא העבודה אלא ההתעללות ושבירת רוח האסירים לגופם היתה העיקר, נועד לקאפו תפקיד של מכשיר מבצע של משטר המשמעת, ההשפלה והפגיעות הגופניות במשטר המחנה". עם זאת, מתוארים גם מצבים בהם ניסו קאפּוֹס לנהוג

במתינות, ורק העמידו פני מחמירים; אך מכל מקום היתה מחיצה עמוקה בין קאפו לאסיר במגע האנושי, בתנאים, בביגוד, באוכל ובפינה משלהם: "רבים מבין הקאפו התנהגו כלפי האסירים בצורה נפשעת, ואחרי המלחמה הועמדו לדין". מקבילה מסוימת לכך היא המשטרה היהודית בגטו, בהתנהגותם של השוטרים כלפי אחיהם. וכמובן משפטי קאפו לא היו על עצם היותו של פלוני קאפו, אלא על אכזריותו – בהבחנה בין המתעלל לבין המחמיר למראית עין.

על הרגשות הקשים נגד מי שפעלו כקאפו מספרת פרופ' תרז מלאכי קרול בספרה בין המילים (תשס"ו-2006), 65; בעלה ד"ר יונה מלאכי המנוח התירו הוריו ב-1945, כנער, לנסוע ארצה: "בעת מסעו בספינה פגש הצעיר.... פליטי מחנות, וראה איך פוגעים באבנים במי שהיה קאפו.... תמונה זו, שהיתה שכיחה למדי בתקופת השחרור מעול הנאצים, טבעה את חותמה בנער המתבגר לכל חייו". פרשה קשה של קאפו מתוארת בספרו של טוביה פרילינג מי אתה לאון ברז'ה (2009), ועניינה אליעזר גרינבוים, בנו של המנהיג הציוני יצחק גרינבוים, שהיה קאפו באושוויץ ולימים מצא מותו במלחמת הקוממיות בתש"ח; ראו גם דליה קרפל, "שטן או מלאך? תעלומת חייו של אליעזר גרינבוים, בנו של שר הפנים הראשון", הארץ (8.10.2009); וסרטו של אורי ברבש קאפו בירושלים (מוצ"ש – מקור ראשון; ד', בסיון תשע"ו – 10.6.2016).

מאז נחקק החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, נערכו בישראל כמה עשרות משפטי קאפו ואנשי יודנראט, לאורך שני עשורים; 23 מהם שוחזרו בספר. המחבר לויך השקיע עבודת נמלים מקיפה הן כדי להגיע לתיקי בית המשפט מתקופה טרום-דיגיטלית וטרם-וירטואלית והן כדי להיכנס לקרביהם ולנתחם. על כך ראוי הוא לברכה ולהוקרה. התמונה הנפרשת היא של צער גדול, של נגיעה בעצבים חשופים. ההליכים המשפטיים הנסקרים, כל אחד מהם, הוא סיפור אנושי ומשפטי. על הסיפור האנושי אין צורך להכביר מלים. ניתן לקרוא כל משפט כמסמך מרטיט, תהא תוצאתו אשר תהא במישור המשפטי-ראייתי. נקרב מבטנו אל הוניהגמן, קאפו בשלושה מחנות שנדון למאסר של שמונה וחצי שנים – אחד העונשים החמורים – ובית המשפט העליון קיצר את המאסר בשנה. עליו נאמר מפי אחד העדים (עמ' 153), כי "אגרופו של הוניהגמן היה החרב שלו". אחר העיד כי ספג ממנו מכות רבות ללא סיבה: "הוניהגמן היה מכה את האסירים אפילו אם קמו בזמן; הוא היה מכה אסירים רבים ללא אבחנה, ואנשים רבים יצאו מזה בעלי מום לעולם; מי שמצא חתיכת לחם היה חייב לתת מחצית ממנה להוניהגמן" (אספר כי בבית הוריי אסר אבי לזרוק לחם; הלחם שהתייבש היה מטוגן או נאכל בכל צורה, "כי בזמן השואה הייתי מוכן לתת הכל בעד פרוסת לחם").

עוד סופר על הוניהגמן שכאשר אסירים גנבו תפוחים, לגרמנים לא היה אכפת, אך הוניהגמן השכיב את האסיר על השולחן והכהו באכזריות עד שהגרמני – הגרמני! – הפסיק את הלקאת היהודי על-ידי הוניהגמן. ואלה רק דוגמאות.

סיקרון אותי לדעת, מה שאין בספר, מה עלה בגורלם של הקאפוס שנשפטו (ברנבלט, שבו נדבר מיד, עזב את הארץ לאחר זיכוי), וגם מה עלה בגורל העדים.

משפט ברנבלט (ע"פ 77/64 ברנבלט נ' היועץ המשפטי לממשלה פ"ד יח(2) 70), בו מסיים מחברנו את סקירת המשפטים העיקריים, הסתיים בזיכוי בבית המשפט העליון. ברנבלט לא היה קאפו אלא מפקד המשטרה היהודית בגטו בנדין, ריגשה אותי מאוד העובדה העצובה, שהגירוש מן הגטו שם ב-14 באוגוסט 1942 קרה בדיוק בתאריך שבו נורתה לקבר אחים, עם כל יהודי העיירה, משפחת אבי ע"ה.

בית המשפט המחוזי הרשיע את ברנבלט. בבית המשפט העליון בחן השופט חיים כהן את הנושא במשקפי הראיות אל מול לשון החוק; הנשיא אולשן בחן את הדברים גם במבט כללי, הנדרש למעמד היודנרטים והמשטרה היהודית בעת השואה, והזיכויים לגביו, תוך שציין כי "זוהי שאלה להיסטוריה ולא לבית משפט". השופט לנדוי, אב בית הדין במשפט אייכמן זמן קצר לפני כן, הרחיק לכת לאמירה, כי "אמת מרה היא זאת, שבאירות הלחץ היוצאת מגדר הרגיל של הימים ההם שונו מושגי המוסר וערכיו. אך תהיה זאת התנשאות והתחסדות מצדנו – מצד מי שמעולם לא עמד במקומם של אלה... לעשות אמת זאת עילה למתיחת ביקורת על אותם 'אנשים קטנים' שלא התעלו לרמת מוסר עילאית, בהיותם נרדפים עד צוואר על ידי שלטון שמטרתו הראשונה היתה למחות את צלם האדם מעל פניהם... ובל נשלה את עצמנו, שאם מעשים שנעשו שם על ידי אחים נרדפים יישפטו בפלילים לפי אמות המידה של המוסר הצרופ, תוקל המועקה שבלב על המכה הנוראה שהוכה עמנו... אדם קרוב אצל עצמו ואצל משפחתו, ואיסורי החוק הפלילי כולל החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, לא נכתבו בשביל גיבורים יחידי סגולה, אלא בשביל בני תמותה רגילים, עם חולשותיהם הרגילות".

אומר דבר על השופטים בבתי המשפט שדנו בתיקי הקאפו, שאת חלקם זכיתי להכיר. קריאת הספר וההפניות לפסקי הדין אומרות כבוד למשפט הישראלי באותן שנים, בעשור הראשון למדינה ומעט לאחריו. הקרבה לשואה יכולה ליצור משקע נפשי ומועקה ועמם יחס טבוע לנאשמים מעין אלה. לא היא. בתי המשפט, כחובתם

השיפוטית, נהגו באופן מקצועי; את כאבם – ויתכן שחלק מן השופטים שכלו בעצמם בשואה קרובים וידידים – הניחו, אם יתכן לומר כך, בביתם. לבית המשפט באו כמי שדנים בתיק פלילי, טעון ככל שיהיה, ולבסוף הרשיעו את החייב וזיכו את הזכאי (ולוא מחמת הספק). כל השופטים בהם עסקינן כבר אינם עמנו; ראוי להוקירם מאוד על הדרך בה טיפלו בתיקים אלה, שמאחוריהם כאב אדיר.

שותף אני איפוא בכל לב לדברי המחבר לוין כי "אם בכל זאת יש קו מאחד בתיקים הנסקרים כאן, הרי שהוא יכולתם המרשימה של כל השופטים להתנתק מן הרקע הטרגי ולדון בתיקים לגופם – כמו בכל תיק פלילי – בין אם היו אלה שופטים מחוזיים שניהלו את המשפטים העיקריים, ובין אם היו אלו שופטים בבית המשפט העליון שנדרשו לערעורים, וכולם מצאו את שביל הזהב בין הכרה בנסיבות המיוחדות של השואה, לבין החובה לשמור על כל כללי ההליך הפלילי ועל זכויותיו של כל נאשם".

נחזור לרגע במנהרת הזמן ששים-שבעים שנה; השואה תמה סוף סוף, ו"עם שרידי חרב" חיפש את נתיבו לחיים אחרים, חדשים. המתים עדיין היו מונחים, קול דמיהם הטריים זעק – וימשיך לזעוק – ושרידי החרב הרצוצים ניסו בעיקר לבנות ולהיבנות; רובם לא דיברו; אלי ויזל היה אחד התריגים הבולטים. לפני כחמש עשרה שנה ניחמתי בשבעה חבר שאביו, ניצול שואה, הלך לעולמו. עמו שרדו את המחנות שלושה אחים – שניים אחרים, דומני, נספו. אחד מן השלושה שישבו שבעה סיפר מדוע לא דיברו; כי היו עסוקים בהקמת משפחה ובחיפוש פרנסה, ובעיקר – כי לא רצו להתבלט, כי חששו שיאמרו להם, מדוע דווקא אתם שרדתם, אולי על חשבון אחרים; ובענייננו, אולי הייתם קאפו.

אביא כעת את אבי עליו השלום, שכבר הזכרתי כי משפחתו נורתה לקבר אחים בעיירתם; אבא עצמו היה שבוי בידי הרוסים כחייל פולני, ולאחר פלישת גרמניה לרוסיה צורף שוב לצבא הפולני, הקרוי "צבא אנדרס" על שם מפקדו. בצוואתו (רוחנית וערכית, לא כלכלית) שנכתבה ב-1965, 20 שנה לפני פטירתו, אותה גיליתי באקראי רק כעבור כמעט שני עשורים נוספים, ב-2004, כתב כך: "בודאי לא נעלם מכם, שכל ימי התאבלתי על משפחתי שהושמדה על ידי הטמאים ועלו על המוקד עם מיליוני קדושים וטהורים של עמנו, ה' יקום דמם, אולם השתדלתי לשאת את יגוני באלם – בבחינת 'ישב בדד וידום כי נטל עליו'. ביצאי מתוך הנחה כי החיים זורמים כדרכם, עשיתי מאמצים שלא לשתף אתכם ביגוני מתוך הבנה שהנכם גדלים על אדמת המולדת

החופשית, מחפשים ורוקמים שאיפות נאצלות להמשיך בחייכם, ומי אני כי אטיל תוגה ויגון על נפשותיכם הצעירות, הצמאות בדרך הטבע לחיי אושר ושמחה. יתן ה', ותהיו מאושרים בחייכם עד מאה ועשרים עם צאצאיכם". הנה סוג של שתיקה, אולי שונה במקצת. ואכן הגם ששרידי עיירת אבי היו נפגשים תכופות, למדתי על השואה רק ממשפט אייכמן, בהיותי כבן 14. למרבית חברותי וחברי לא היו סבתא וסבא, כי השואה כילתה אותם. לי היתה סבתא מצד אמי שהגיעה ארצה עוד ב-1922, וחבריי היו באים לראות כיצד נראית סבתא. אבל גם בבתי הספר, היסודי והתיכון, לא למדו על השואה. עולה השאלה השנויה כנראה במחלוקת היסטורית האם אכן היתה שתיקת הניצולים כתופעה ואם כן, כיצד מתיישבת השתיקה עם משפטי הקאפוס, עם תלונות הניצולים שהפנו אצבע כלפי המזוהים כקאפוס, לעתים ברחובה של עיר, ברחוב אלנבי בתל-אביב, היא כי כנראה יש להבדיל בין האש האינדיבידואלית והמובנת שבערה בלבותיהם של מי שזיהו קאפו אשר לטענתם התעמר בהם וירד לחייהם, והגישו תלונות למשטרה – ובין הרבים שביקשו מרגוע לנפשם, ככל שהדבר ניתן, כדי לבנות את חייהם החדשים, ולשים פדות בין העבר לבין ההווה והעתיד. לטעמי איפוא אין סתירה בין השניים. המציאות המורכבת מולידה מצבים מורכבים, ומשפטים אלה הנסקרים בספר משקפים אותם. יישר כוחו של המחבר.

10.7 דבר

אומר לקראת סיום: האנטישמיות, שהמיטה את השואה, והביאה לעיוות שבו אנו מדברים הערב, מרימה בעשורים אלה ראש, עוד ועוד. אחד ההבדלים הוא שכיום ישנה מדינת ישראל, ששעריה פתוחים לכל יהודי. לפיקדון היקר הזה של ההשגחה וההיסטוריה היהודית אחראים כולנו, ובראש העומדים ליד הגה המדינה. האחריות כבדה, ולקחי העבר לנגד עינינו, וגם חובת המאבק: במישור הפומבי והדיפלומטי, בחינוך ובמשפט – והדבר נעשה קשה יותר מול העולם הוירטואלי.

וכאמור, עוד בשנים אלה אכן נמשכים משפטי נאצים; ב-2015 נדון בגרמניה איש סגל אושוויץ אוסקר גרונינג (Groening), בן 94, למאסר ארבע שנים כמסייע לרצח 300,000 איש. הוא אמנם לא הרג בעצמו ושימש מנהל חשבונות, אך סייע בכך שאסף את רכושם של המגורשים בהגיעם, הוציא שטרות כסף שהיו עימם ושלח אותם לברלין, שם סייעו למימון מאמץ המלחמה הנאצי. הוא הודה בהיותו נאצי נלהב, אף שלימים ביקש לעזוב את אושוויץ. על פי דיווח ב"גארדיאן" הבריטי מ-15.7.15, חל שינוי במדיניות ההעמדה לדין לאחר סיום משפט דמיאניוק במינכן ב-2011, שבו נקבע

כי עצם העבודה במחנה השמדה בצירוף ידיעת הנאשם על מה שאירע שם – דיה להרשעה. כנמסר מערער גרונינג.

בשנה זו – 2016 – הועמד לדין בגרמניה ריינהולד הנינג (Hanning) שוטר באושוויץ, בן 95 (ראו Daily Mail on line, 27.7.2016; עופר אדרת, "גל משפטים נגד נאצים זוטרים מעורר ויכוח על הטעם בצדק מאוחר", הארץ, כ"ד באדר א' תשע"ו (4.3.16)). מנהל "המשרד המרכזי לחקירות פשעי הנאצים" בגרמניה, נס רומל, אמר להארץ כי נאספים חומרים נוספים, הכל על פי הגישה האמורה. פרופ' גדעון גרייף ממכון שם עולם אמר לעיתון, כי "מה שקורה היום בגרמניה זו מהפכה... כדי להוכיח את אשמתו של אותו קשיש נחמד אין יותר צורך בעדים ישירים למעשיו. עצם העובדה ששירת באושוויץ מספיקה... היו גם יהודים קשישים שהובלו לאושוויץ ברכבות ואיש לא חס עליהם בגלל גילם. איזו סיבה יש לנו לגלות רחמים כלפי הפושעים האלה?". מנהל מכון ויזנטל בישראל, ד"ר אפרים זורוף ציין, "כי הזיקנה לא אמורה להגן על אנשים שביצעו פשעים מהסוג הזה הם האחרונים שראויים לחמלה, כי לא היתה להם שום חמלה כלפי הקרבנות שלהם"; ראו גם ראיון עם ד"ר זורוף Man With a Mission, The Jerusalem Report, 21.3.16, עמ' 281; ולדבריו "כל עוד אני עובד, לא יוכל שום נאצי בעולם להישאר במנוחה בידיעה שימות בשלום ובשלוה"; לדבריו, שם, החשיבות שבהבאה לדין היא הוצאת האמת לאור והמסר החינוכי.

העם היהודי נרדף לאורך תולדותיו וזכויות האדם שלו נרמסו, עד לשיא בשואה – אין זו פרנויה, אלא עובדה היסטורית – ואכן, לא בכדי היו יהודים בולטים מחלוצי המשפט הבינלאומי המודרני בנושאי זכויות אדם; רנה קאסן עמד על עריכת ההצהרה האוניברסלית של זכויות האדם; רפאל למקין יזם את אמנת הג'נוסייד וטבע מונח זה; יעקב רובינסון היה בין יוזמי הרעיון של משפט פלילי בינלאומי.

כיועץ המשפטי לממשלה הייתי ראש משלחת ישראל לוועידת רומא ב-1998, שהקימה את בית הדין הפלילי הבינלאומי החדש. תמכנו ברעיון הנאצל של בית הדין, אך הזהרנו, והדברים מתועדים, מפני חששות לפוליטיזציה; בית משפט צריך להישמר מכך. הנה קטע מהתמצית הרשמית של דבריי בשם מדינת ישראל, שהביעו תמיכה מזה וחששות מזה:

"...the court must retain a clear focus on the most heinous of international crimes and the non-availability of national criminal justice. It must be

complementary to national criminal justice systems in cases where trial procedures might not be available or effective. Where effective national procedures were available, the establishment of alternative jurisdiction was not only unnecessary but might even diminish the effectiveness of national procedures. The second principle was the need to exercise the utmost caution in trying to ensure the objectivity and impartiality of the court, not only to ensure its effectiveness but also to encourage states to accept the new body. Inevitably the fact that complaints were to be filed by States created the possibility that the investigative procedure might be abused for political ends".

ישראל, כמו מדינות שונות, הגם שחתמה על האמנה לא אישרה אותה מאותם חששות עצמם.

הרוע לובש צורה ופושט צורה. העמדתם לדין של פושעי רואנדה ויוגוסלביה לשעבר בבתי דין בינלאומיים היא דוגמה ללקחי עבר. חוששני שגם אם משפטי הנאצים הולכים ונאספים אל מבצעי הפשעים, יהיו עברייני טרור, דומיהם ומסייעיהם, שיהא צורך להעמידם לדין. לקחי ההיסטוריה, אם יילמדו, יועילו.

ולבסוף: נשיא בית המשפט העליון אהרן ברק, ניצול השואה כילד, נוהג לומר, כי שניים בעיניו הם לקחי השואה: ראשית, הצורך במדינה יהודית, כדי שלא יישנה המצב שבו ספינה כמו "סנט-לואיס" נודדת מנמל לנמל וכל שער ננעל, אלא השערים יהיו פתוחים בכל עת ובכל שעה. ושנית, החובה לשמור על זכויות אדם, כיון שביהודים נהגו כאילו היו אבק אדם ללא זכויות. לדברים אלה אטול חרות לעצמי להצטרף.